

G o d i n a 2 0 1 2 .

Branko Tošović
[rođ. 1949]

Tvorbeni purizam [2012]

U prvom dijelu rada razmatraju se teoretski aspekti tvorbenog purizma, daje njegovo tumačenje i tipologija. U drugom dijelu analizira se hrvatski, srpski, bošnjački i crnogorski tvorbeni purizam.

0. Purizam je specifična forma otpora unošenju tuđih elemenata i prodiranju stranih uticaja. On može biti orijentaciono prilično homogen, ali je po načinu realizacije veoma heterogen. U purizmu postoje različita strujanja, na šta utiču faktori kao što su cilj, sredstvo, uzrok, povod, posljedica, način, obim, vrijeme, prostor, recepcija, usmjerenje, kriterij, postupak, mjera. Jezičko čistunstvo varira između (a) očuvanja nacionalnog identiteta, jačanja funkcionalnosti, poboljšanja međusobne komunikacije, međujezičkog diferenciranja i (b) prekomjerne jezičke profilaktike i dezinfekcije, tendencioznog distanciranja od srodnih jezika, vještačkog stvaranja međujezičkih razlika. Posljedice purizma mogu biti za jedne pozitivne, a za druge negativne pa je skala vrednovanja prilično široka: odbrana nacionalnog duha jezika, etnička afirmacija, vraćanje na „svoje“, borba za vlastiti identitet, (ne)plodotvornost, (kontra)produktivnost, izazivanje (ne)sigurnosti i (ne)uvjerenosti, straha i zbunjenosti, nanošenje štete, ograničavanje jezičkih sloboda, vještačka (nasilna) promjena jezičkog razvoja, prisiljavanje na samocenzuru, nametanje novogovorskih šablona, izazivanje bumerang efekta. Suština purizma zavisi od toga na koliko se jezika odnosi (monolingvalni, bilingvalni i multilingvalni purizam) i o kakvim se komunikacionim sistemima radi: da li o dijalektima (intrapuristička orijentaciji) ili o jezicima genetski bliskim (inter-, supra- i superpuristička orijentacija) i genetski različitim (ekstrapuristička orijentacija). Postoje različiti puristički metodi: filtriranje, kontrastiranje, preporučivanje, izbacivanje, eliminisanje, zabranjivanje, razjednačavanje (npr. po hrvatskosti ili srpskosti) itd. Recepcija purizma se uglavnom svodi na prihvatanje, hvaljenje, oduševljavanje, ali i odbijanje, distanciranje, neprihvatanje, ignorisanje. Osnovni nosioci purizma su jezički savjetnici, rječnici (posebno diferencijalni), glasila (časopisi, pojedine radijske i televizijske emisije), javne tribine i dr. Purizam ima svoje kreatore – kolektivne (katedre, institute, redakcije...) i individualne (profesionalce, amatere, laike). Za nastanak čistunstva nalaze se razlozi, pravi i lažni, uzroci, povodi i

argumenti (borba za očuvanje jezičkog identiteta, suprotstavljanje stranim uticajima tipa germanizacije, mađarizacije, anglikanizacije, amerikanizacije..., strah za sudbinu vlastitog jezika, briga o jeziku, želja da se očuva identitet, ugroženost od drugih jezika, frustracija od stranih uticaja, opterećenost prošlošću, odsustvo realnosti, nedostatak mjere, ksenofobija, mržnja). Podstreci za purizam naročito dolaze do izražaja promjenama društveno-političkih i istorijskih prilika, posebno onim radikalnim. U novije vrijeme jake impulse za purističku ekspanziju dali su raspad bivše Jugoslavije, stvaranje samostalnih država na njenom području i autonomno kreiranje nacionalne jezičke politike. Povodi za čistunstvo dolaze kako iz samog nacionalnog korpusa tako i izvan njega. Purizam koristi raznorodna sredstva, metode i postupke za jačanje i učvršćivanje – (pseudo)argumentaciju, istinsko ili lažno dokazivanje, cenzurisanje, etiketiranje, ismijavanje, omalovažavanje, manipulisane, obmanjivanje i sl. Ovaj proces se odlikuje, s jedne strane, doziranom, umjerenom, suzdržanom dezifekcijom, a s druge pretjeranim, hiperkorektnim, frontalnim „higijenskim“ tretmanom. Purističke tendencije nastaju u vremenu pogodnom za tempirane zahvate u jeziku, one imaju svoj razvoj, svoju evoluciju i svoju tradiciju. Karakter purizma zavisi, između ostalog, od toga da li je vrijeme mirnodopsko, ratno, predratno, poslijeratno..., da li se društvo nalazi u procvatu, u vremenu nacionalne ugroženosti, periodu bujanja nacionalizma i šovinizma i sl. Purizam može da bude administrativno markiran i da značajne crte dobije od državnih, pravnih i teritorijalnih okvira. U njemu, manje-više, dolazi do izražaja eliminisanje prirodne konkurencije, nametanje rješenja, jačanje protekcionizma i izolacionizma. Postoji veoma široka skala pojava oblika jezičkog čistunstva: 1. (a)simetrični, (ne)argumentovani, antisinonimski, destruktivni, (ne)dozirani, genetski, (ne)ideološki, implicitni, eksplicitni, ironizirajući, inadžijski, konstruktivni, (ne)obazrivi, (ne)odmjereni, osvetnički, (ne)profesionalni, (ne)programirani, (ne)proporcionalni, proizvoljni, paušalni, (i)racionalni, (ne)razboriti, recipročni, reinkarnirajući, (i)reverzibilni, sanitarni, spontani, (ne)tolerantni, (ne)trezveni, 2. agresivni, amaterski, diletantski, egzibicionistički, ekstremistički, eksperimentalni, falsifikatorski, fanatički, frustrirajući, hiperkorektni, konjuktorni, komični, ksenofobički, nacionalnofobički, laički, (ne)znalački, poigravajući, politikantski, pomodarski, prohibicioni, (pseudo)naučni, samozvani, snobovski, štetočinski... Purizam se ispoljava u različitom intenzitetu, krećući se od umjerenog, tolerantnog pa do rigidnog, agresivnog. Svaka pojava vrsta ima kvantitativne okvire, mogućnosti djelovanja, zaživljavanja i perspektive. Purističke postupke odlikuje restriktivnost u obliku propisivanja i nametanja (nerijetko proglašavanja individualnog osjećaja i interesa za kolektivni, naročito nacionalni), zabrane, prisile, odbacivanja... Purizam se nalazi u procijepu, konfliktu, klinču (a) konvergencije, približavanja, ujednačavanja, sinhronizacije, objedinjavanja, integrisanja, homoge-

nizacije, unifikacije i **(b)** divergencije, odbijanja, distanciranja, razlikovanja, diferencijacije, nepodudaranja, razdvajanja, cijepanja, udaljavanja.

1. Purizam je stratusno polarizovan i na različit način dotiče, zadire ili prodire u sve jezičke nivoe (fonetsko-fonološki, prozodijski, leksičko-semantički, tvorbeni, morfološki, sintaksički, stilistički, tekstualni). On se najviše ispoljava na dva nivoa: leksičkom i tvorbenom. Tvorbeni purizam (TP) predstavlja oblik djelovanja usmjerenog na (a) afirmaciju, aktuelizaciju i implementaciju nacionalnih, domaćih, autohtonih derivacionih modela, postupaka i sredstava i (b) potiskivanje, odbacivanje i izbacivanje derivacionih modela, postupaka i sredstava koji se smatraju stranim, tuđim, nepotrebnim pa i opasnim za dati jezik. Takvo čistunstvo se vrlo često realizuje istovremeno u formi kreacije i destrukcije, a u cilju eliminisanja stranih uticaja, oslobađanja od njih i izgrađivanja mehanizama koji to mogu da ostvare. Kreacija nastaje obrazovanjem novih riječi po domaćim, nacionalnim modelima, a destrukcija odbacivanjem stranih, tuđih derivacionih modela.

2. U nastavku analize zadržaćemo se na TP u okviru štokavskih jezika: srpskog, hrvatskog, bošnjačkog i crnogorskog.

3. TP je različito zastupljen u introvertnoj i ekstrovertnoj diferencijaciji jezika.¹ U okviru introvertnog raslojavanja (unutar jednog jezika) on dolazi kao intrakorelacioni TP (u datom slučaju u odnosu između štokavskog, kajkavskog i čakavskog dijalekta), a na ekstrovertnom (međujezičkom) planu kao interkorelacioni TP (u odnosu štokavskih jezika), suprakorelacioni TP (u odnosu štokavskog/štokavskih jezika i neštokavskih južnoslovenskih jezika – slovenačkog, makedonskog i bugarskog), suprakorelacioni TP (u odnosu štokavskog/štokavskih jezika i nejužnoslovenskih jezika – zapadnoslovenskih i istočnoslovenskih) i ekstrakorelacioni TP (u odnosu štokavskih jezika i neslovenskih jezika – engleskog, njemačkog i dr.).

4. Postoje dva pravca djelovanja TP – jedan ide od štokavskog jezika (npr. srpskog, hrvatskog), drugi ka štokavskom jeziku (npr. srpskom, hrvatskom). U prvom štokavski jezik zauzima međudijalekatsku poziciju (na intrakorelacionom planu) i međujezičku poziciju (na intekorelacionom, suprakorelacionom, superkorelacionom i ekstrakorelacionom nivou). Na intrakorelacionoj ravni on se zatvara u svoje tvorbeno okvire, ne prihvatajući uticaje iz drugih dijelova nacionalnog jezika, suprotstavljajući se međudijalekatskoj osmozi (neštokavski dijalekti → štokavski dijalekat) i intersocijalnoj konvergenciji (sociolekti → standardni idiom). IntraTP se protivi tvorbi po dijalekatskim obrascima (recimo, u hrvatskom jeziku čakavskim i kajkavskim). Interkorelacioni TP pravi barijere u odnosu na tvorenice ili tvorbeno obrasce iz drugih štokavskih jezika. Suprakorelacioni TP je usmjeren protiv obrazovanja riječi po uzoru na jezik iste teritorijalne grupe (npr. srpska ili hrvatska puristička pozicija u odnosu na

¹ Više o njima v. Tošović 2004a, 2004b.

slovenizme, makedonizme i bugarizme). Superkorelacioni TP se suprotstavlja derivacionim uticajima iz istočnoslovenskih i zapadnoslovenskih jezika, a ekstrakorelacioni iz neslovenskih jezika. U drugom pravcu srodni i nesrodni jezici (interkorelacioni, suprakorelacioni, superkorelacioni i ekstrakorelacioni) zauzimaju poziciju prema tvorenicama štokavskih jezika. Pošto oni pripadaju malim jezicima, ovaj je pravac periferan u ekstrakorelacionalu (nerealno je očekivati da npr. engleski jezik zauzima odbrambenu poziciju u odnosu na tvorbene uticaje iz hrvatskog ili srpskog) i superkorelacionalu (uticaj srpskog i hrvatskog, kao i drugih štokavskih jezika, na, recimo, ruski ili poljski je potpuno zanemarljiv), dok se u suprakorelacionalu mogu pojaviti primjeri za takav proces (posebno u slovenačko-hrvatskom odnosu). Faktički sve se svodi na interkorelacional (negativan derivacioni odnos jednog štokavskog jezika prema drugom). Pri tome nastaje hrvatski, srpski, bošnjački i crnogorski TP. Svaki od njih može biti intrakorelacioni (dalje IntraTP), interkorelacioni (InterTP), suprakorelacioni (SupraTP), superkorelacioni (SuperTP) i ekstrakorelacioni (ExtraTP). IntraTP djeluje u okviru jednog nacionalnog jezika, InterTP u odnosu jednog štokavskog jezika prema drugom, SupraTP u odnosu štokavskog jezika i neštokavskih južnoslovenskih jezika, SuperTP u odnosu štokavskog jezika i bilo kog zapadnoslovenskog i istočnoslovenskog jezika i ExtraTP u odnosu štokavskog jezika i bilo kog neslovenskog jezika. U nastavku analize pokušaćemo da ukratko razmotrimo svaki navedeni tip.

5. Hrvatski TP se može raščlaniti na IntraTP, InterTP, SupraTP, SuperTP i ExtraTP. IntraTP dolazi u obliku zaštite hrvatskog štokavskog jezika od derivacijskih uticaja iz kajkavskog i čakavskog dijalekta. To nije klasični niti tipični oblik purizma jer je u pitanju odnos standard – supstandard pa se stoga može postaviti pitanje da li se uopšte radi o čistunstvu. Mi ga uključujemo u ovaj sistem jer izbija u prvi plan kada se međujezički odnosi tumače ne u okviru standardnog jezika, već nacionalnog. Ova je orijentacija posebno aktuelna za hrvatski nacionalni jezik zbog činjenice što je okruženje glavnog hrvatskog središta Zagreba kajkavsko i što su „temelji hrvatskog jezika čakavski, kajkavski, štokavski“ (Težak 2000: 19). Pošto se standardni hrvatski jezik obogaćuje i iz čakavskih i kajkavskih izvora, neki smatraju da ga ne treba poistovećivati sa štokavskim narječjem u smislu „štokavsko narječje = standardni jezik“ (Težak 2000: 25).

Hrvatski InterTP se javlja u obliku otpora derivacionim uticajima iz drugih štokavskih jezika, i to različite jačine – intenzivnom u odnosu na srpski i zanemarljivom prema bošnjačkom i crnogorskom. Devedesetih godina prošlog stoljeća došlo je na području novih država (Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske i Srbije) do standardizacije, restandardizacije i neostandardizacije triju jezika – srpskog, hrvatskog i bošnjačkog, koji su zamijenili dotadašnji, zajednički srpskohrvatski. Oni, uz crnogorski ozvaničen 2007, koegzistiraju, prožimaju se te na ovaj ili onaj način ulaze u purističke vode. Pod uticajem društ-

venih okolnosti, ratnih sukoba, jačanja mržnje, etničke i religiozne netrpeljivosti, međunacionalne frustracije, nacionalizma, šovinizma... u prvi plan je izbijalo odbijanje pa je divergencija postala dominantna, a purizam dobio jake stimulanse i pogodno tle. U procesu standardizacije hrvatskog jezika ne teži se približavanju, sinhronizaciji i objedinjavanju u odnosu na srpsku, bošnjačku i/li crnogorsku, a značajan oslonac takve orijentacije je purizam.

Na interkorelacionom planu tvorbeno čistunstvo se manifestuje prvenstveno u borbi protiv „srbizama“, insistiranju na što većim srpsko-hrvatskim razlikama i na njihovom svjesnom uvećavanju. Postoji mišljenje da ima malo hrvatskih jezikoslovaca koji bi bili za očuvanje srpskih nanosa, ali ne postoji saglasnost o tome što se može i što treba vratiti (Babić 2004: 161–162). Srbizmi su „danas jedan od najaktuelnijih problema hrvatskoga književnoga jezika i hrvatske jezične kulture“ (Babić 2001: 169) pa je stoga „normalna težnja da se hrvatski očisti od srbizama“ i „oslobodi nanosa koje je prihvatio pod vlašću srpskoga jezika i unitarističkom prisilom“ (Babić 2004: 14). Dalibor Brozović ističe „posve suviše opterećenje“ koje dolazi za hrvatski jezik iz srpskog jezika. „Gotovo je ista takva sudbina nekih srpskih gramatičkih (tvorbenih, morfoloških) osobina koje imaju funkcionalno i značenjski identične parnjake u tradicijski hrvatskim oblicima, primjerice sufiksi *-ista*, *-ta* (kao *radista*, *atleta*, *diplomata*) prema hrvatskima *-ist*, *-t* (dakle *radist*, *atlet*, *diplomat*) [...] Tu bi zadržavanje srpskih oblika bilo posve suviše opterećenje – to jest dvostrukost u kojoj bi obje dublete imale posve istu značenjsku i stilsku vrijednost, što ne pogoduje normi“ (Brozović 1998: 165–166).

Hrvatski bošnjačkocentristički TP podrazumijeva otpor derivacionim uticajima iz bošnjačkog jezika. Međutim, za to bar za sada ne postoje bilo kakvi ozbiljniji nagovještaji jer hrvatsko-bošnjačka interakcija ide u suprotnom pravcu – ka tvorbenoj „infuziji“ iz hrvatskog. Preuzimanje hrvatskih tvorbenih modela, formanata i jedinica, što se i dešava u standardizaciji bošnjačkog jezika, potpuno odgovara hrvatskoj strani. Postoji još nešto što ide u prilog hrvatskoj strani – nastojanje da se bošnjački tvorbeni purizam usmjeri protiv srpskog derivacionog uticaja. U tome je najglasniji bio Dalibor Brozović, koji je upozoravao Bošnjake da je njihova „stvarna jezična perspektiva u onome što je nekada pisao Alija Isaković, a ne da se zavaravaju kako srpski jezik nema više šanse da bude opasnim takmacem, pa da je glavna opasnost s hrvatske strane te da se prvenstveno od hrvatskoga jezika treba braniti, makar neki birokrati i postupali u praksi tako kao da je hrvatski *općina*, a bošnjački *opština*“ (Brozović 1999: 15). Brozović je pokušavao da ukaže Bošnjacima na opasnost njihovog jezičkog približavanja Srbima, potencirajući pri tome srpsko-bošnjačku divergenciju i hrvatsko-bošnjačku konvergenciju, posebno kad su u pitanju orijentalizmi: „[...] bosanskohercegovački orijentalizmi razlikuju se od srbijanskih daleko više nego što to laici misle, a srbijanski su zaista neprihvatljivi i u glasovnom obliku i u značenjskom sadržaju [...]“ (Brozović 1999: 15). On se zala-

gao za jačanje bošnjačkog purističkog srbocentrizma i neutralizaciju bošnjačkog purističkog kroatocentrizma. Razumljivo je da mu u tome nije odgovaralo pravljenje ravnoteže između bošnjačkog i drugih dvaju standarda (hrvatskog i srpskog). Sa bošnjačke strane postoje vidljiva nastojanja da se bošnjački što više tvorbeno približi hrvatskom a što više udalji od srpskog, odnosno da se bošnjački tvorbeni purizam usmjeri samo u jednom pravcu – protiv srpskih derivatema. Stoga ovoj tendenciji ide potpuno na ruku izrazita kroatizacija bošnjačkog jezika koji sprovode njegovi glavni kodifikatori.

Za postojanje hrvatskog crnogorskokentrističkog TP nema za sada bilo kakvih potvrda niti valjanih argumenata. Crnogorski jezik je tek 2007. ozvaničen, proces standardizacije tvorbe riječi nalazi se na samome početku pa stoga sa ove strane ne dolazi gotovo ništa što bi moglo izazvati hrvatski InterTP. Kao argument za tu, čisto simboličku, interakciju može se navesti tek pokoja tvorenica koja je ušla u hrvatski jezik posljednjih godina i to (u tako malom broju) ne zbog nekih purističkih barijera, jer se radi o gotovo nepostojećem djelovanju crnogorskog jezika na hrvatski. Recimo, niko se nije usprotivio (koliko nam je poznato) ulasku u hrvatski semantičkih neologizama *zelenoš* i *bjeloš* (prvim su u Crnoj Gori nazivani protivnici ujedinjenja Srbije i Crne Gore, zbog svojih zelenih izbornih listića, a drugi njihovim neistomišljenicima, jer su glasali bijelim listićima (Težak 1999: 174).

Hrvatski SupraTP usmjeren je na neutralizaciju derivacionih uticaja i posuđivanja iz neštokavskih južnoslovenskih jezika – slovenačkog, makedonskog i bugarskog.

Hrvatski SuperTP se ispoljava u odbijanju od zapadnoslovenskih i istočno-slovenskih tvorbenih modela i jedinica. Što se tiče zapadnoslovenske grupe jezika, hrvatski se praktično samo teoretski štiti od tvorenica iz poljskog, češkog i slovačkog pa se takvo nešto može nazvati „nerealnom“ realnošću. Naprotiv, hrvatski purizam se tradicijski snažno naslanja na češko (čehoslovačko) čistunstvo, čemu je najviše doprinio Slovak Bogoslav (Bohuslav) Šulek, koji je za hrvatske potrebe obrazovao veliki broj riječi po uzoru na bohemizme. On je bio izrazito naklonjen jezičkoj profilaktici pa je neslovenske riječi zamjenjivao riječima iz hrvatskih dijalekata i slovenskih jezika (najčešće iz slovačkoga, češkog, ruskog i slovenačkog). Postoji mišljenje da zbog etimološke i semantičke srodnosti (ne uvijek) mnogi olako prihvataju bohemizme (takođe rusizme i druge slavizme) ne vodeći računa o tome da li su potrebne ili nisu (Težak 1999: 167).

U odnosu na istočno-slovenske jezike hrvatski SuperTP ima drugačiju orijentaciju. U vrijeme bivše Jugoslavije hrvatski je, kao i srpski, bio u „interesnoj sferi“ ruskog jezika pa je, razumljivo, dolazilo do otpora pretjeranom unošenju ruskih derivatema. Međutim, često se ruske tvorenice pogrešno pripisuju srpskom uticaju (1) iako nije lako utvrditi je li neka riječ uzeta iz ruskog ili crkvenoslovenskog jezika i (2) premda su u XIX stoljeću, očarani ruskom književno-

šću, u žaru obogaćivanja svoga rječnika, hrvatski jezikoslovci i književnici obilno posuđivali i prilagođavali ruske riječi (Težak 1999: 169–170).

U novije vrijeme hrvatski InterTP vodi ponekad interkorelacionom udaljavanju hrvatskog jezika od srpskog i superkorelacionom približavanju ruskom. To se ispoljava u insistiranju na sufiksu **-telj**, davanjem prednosti glagolima tipa *glasovati* (r. *голосовать*) u odnosu na *glasati* (ovo posljednje ističe Težak 1999: 79–81), nastojanju da se *opasnost* zamijeni riječju *pogibelj* i sl. Stjepko Težak tvrdi da je hrvatski zahvaljujući ruskom jeziku i najčešće njegovom srpskom posredniku pretjerano obogatila tvorenica s prefiksom **bez-**. U hrvatskom rusocentričkom tvorbenom purizmu postoje i slučajevi kada se ista jedinica tretira inter- i superkorelaciono. Takva je tvorenica *magnjovenje* koja se naziva „srpskim rusizmom“ (Dulčić 1997: 36). Purističko objedinjavanje srbizama i rusizama daje kategorijalnu leguru, koja bi se mogla nazvati srborusizmom ili rusosrbizmom.

Hrvatski purizam orijentisan na druga dva istočnoslovenska jezika – bjeloruski i ukrajinski – dolazi samo kao teoretska mogućnost, bez bilo kakve potvrde (nama poznate) iz prakse.

Hrvatski ExtraTP ispoljava se u otporu derivacijskim uticajima i primanju tvorenica iz neslovenskih jezika, posebno engleskog (ranije njemačkog i mađarskog). Posudenice/pozajmjenice ulaze u hrvatski direktno iz jezika davaoca (ekstrakorelacionih jezika) ili indirektno preko posrednika (inter-, supra-, super- i ekstrakorelacionih jezika). U TP postoje ideje o interkorelacionom odbijanju (od srpskog) i ekstrakorelacionom privlačenju (engleskog kao protivteže srpskom). Tipičan primjer je prijedlog da se u hrvatskom upotrebljava što više engleskih riječi i obrazuje što više leksema po uzoru na engleske kako bi se stvorila što veća razlika u odnosu na srpski. „Globalno se može prihvatiti ocjena da u posljednje vrijeme [interkorelacioni] problem sa srbizmima jenjava, a [ekstrakorelacioni] problem sa anglicizmima raste“ (Babić 2004: 7). I dok se u interkorelacionalu hrvatski purizam primjenjuje sve moguće kočnice u odnosu na ono što dolazi iz bliskog, srodnog, srpskog jezika, u ekstrakorelacionalu on je usmjeren samo na riječi iz genetski nesrodnih jezika.

Što se tiče anglicizama, oni „jatovice naviru na naš jezik i u njemu harače kao štuke u ribnjaku po pravilu: veća riba jede manju“ (Babić 2001: 97) te je stoga potrebno razmisliti kako se „oduprijeti silnoj navali anglicizama, kako prema njima stvoriti gust filter“ jer postoji opasnost da se hrvatski jezik „utopi u engleskome, pa ako te opasnosti zaista nema, postoji opasnost da se pretvori u ružan hrvatski, u anglokrobotski jezik“ (Babić 2001: 209). U hrvatskom jeziku sve češće dolazi do preuzimanja engleskih modela, što se naročito odnosi na zamjenu pridjevsko-imenskog spoja imensko-imenskim, npr. *Pulski filmski festival*, koji je 45 godina imao taj naziv i koji se sada zove *Pula Film Festival* (Babić 2001: 217). Sličan je primjer *Zagreb Film Festival* (Babić 2001: 219). *Brijunska rivijera* je pretvorena u *Brijuni rivijera* (Babić 2001: 218), *Jelačićev bal* za-

mijenjen sa *Jelačić bal*, *Mobitelni* imenik je postao *Mobitel imenik* (takode se upotrebljava *mobitel priključak*, *mobitel cjenik*, *mobitel mreža*), *medene bombone* sada su *med bombone* (Babić 2001: 248). Javljaju se i tvorenice tipa *kontakt-policajci* (mjesni, područni policajci), *pilot-projekt* (Babić 2001: 226). Umjesto *SARS* (nova bolest između upale pluća i jakog gripa) predlaže se riječ *plućnica* (Babić 2001: 226).

Što se tiče germanizama, za hrvatski jezik je prošla opasnost od njih (Babić 2001: 207). Kad su u pitanju orijentalizmi, puristička orijentacija je prisutna, ali nije tako izražena kao u odnosu na anglicizme.

6. Bošnjački TP se može takode posmatrati kao intrakorelacioni (IntraTP), interkorelacioni (InterTP), suprakorelacioni (SupraTP), superkorelacioni (SuperTP) i ekstrakorelacioni (ExtraTP). Pošto je tek devedesetih godina 20. vijeka bošnjački jezik proglašen za posebni standardni jezik (kao „bosanski jezik“) i tek tada započet proces njegovog normiranja, standardološko tretiranje tvorbe riječi ovog jezika obuhvata kratak period od dvadesetak godina. Sve što se do tada normiralo nalazilo se u okviru zajedničkog srpskohrvatskog standarda, u kome nije posebno izdvajana norma za jezik Muslimana (kako su se od popisa stanovništva 1971. godine nacionalno izjašnjavali), odnosno Bošnjaka (kako su se počeli nazivati od devedesetih godina prošlog stoljeća). Budući da se radi o vrlo ograničenom periodu standardizacije, tvorba riječi bošnjačkog jezika slabo je proučena. Bošnjački priručnici se u pristupu i tumačenjima tvorbe riječi gotovo uvijek naslanjaju na hrvatske, odakle preuzimaju formulacije i primjere. Takode se zapaža distanciranje i zanemarivanje srpskih modela. Stoga nije neobično što u oštroj kritici prve bošnjačke gramatike (Jahić/Halilović/Palić 2000) Midhat Riđanović ističe da je kroatistički orijentisana, da je, između ostalog, u dijelu o morfologiji i tvorbi riječi „bogato nadahnuta“ Hrvatskom gramatikom 1995 (Riđanović 2003: 31), da su mnogi termini iz nje preuzeti (interfiks, infiks i sl.). Autor navodi niz primjera kao dokaz koliko su autori „prepisivali“ iz navedenog izvora, čak i neke „besmislene kovanice“ (Riđanović 2003: 45). Na kroatocentrizam u bošnjačkoj standardizaciji ukazuje i Miloš Okuka. On se poziva na mišljenje Pavla Ivića iz 1999. da je poslije secesije Bosne i Hercegovine došla do izražaja tendencija da se bošnjački književni jezik što više udalji od srpskog i hrvatskog uvođenjem mnogobrojnih pozajmljenica iz turskog i arapskog jezika, koje do tada nisu imale pristupa u književni jezik iako se mogu naći u muslimanskim narodnim govorima“ te dodaje: „U izgrađivanju (kodifikaciji) ‘novog’ jezika ‘nove’ nacije nema srpsko-hrvatske simetrije nego je prava žrtva u stvari – srpski jezik“ (Okuka 2006: 403). I sa bošnjačke strane priznaje se kroatizacija bošnjačkog jezika, recimo Hanka Vajzović konstatuje da je „evidentan proces kroatizacije na terenu Bosne i Hercegovine“ (Vajzović: 2009: 143) i kao primjere navodi tvorenice tipa *čimbenik*, *obrana*, *priopćenje*, *točka*, *tačno*, *veljača*, *vjerojatno* itd. (Vajzović: 2009: 145).

Bošnjački InterTP ima srpskocentristični karakter, jer je usmjeren protiv srpskih tvorbenih modela i rješenja. Čak i ono protiv čega se bore gotovo svi savremeni puristički pravci u svijetu – prekomjernog pritiska i navale anglicizama – nije toliko prisutno koliko odbijanje od srpskog jezika, tog veoma srodnog jezika sa gotovo stopostotnom razumljivošću u običnoj komunikaciji (dakle, u pitanju su drugi, nekomunikativni razlozi). Izrazita kroatizacija, koja je provedena u posljednje dvije decenije, može dovesti do kritičke tačke u kojoj se devalvira sama ideja o posebnom, a pogotovo autohtonom jeziku. Ta je orijentacija izgleda otišla tako daleko da je počela da smeta jer se doživljava kao nasilna, pretjerana, nepotrebna kroatizacija. Recimo, na jednoj tribini Vijeća bošnjačkih intelektualaca ovaj su proces neki okarakterisali kao „nastavak agresije u jeziku i putem jezika“ (Kroatizacija-www). Osim toga, u standardizaciji tvorbe bošnjačkog jezika zapaža se velika slabost – nesklad između onoga što se propisuje i onoga što se u praksi dešava.

7. U bošnjačkoj tvorbi riječi ukrštaju se i bore dvije suprotne tendencije – konvergencija i divergencija. Postoje dvije vrste bošnjačke konvergencije – intrakorelaciona (u okviru Bosne i Hercegovine) i interkorelaciona (u odnosu prema Srbiji, Hrvatskoj i Crnog Gori). Intrakorelaciona konvergencija najviše dolazi do izražaja u ideji o neutralizaciji bosanskohercegovačke trojezičnosti i stvaranju „jedininstvenog“, „glavnog“, „opštedržavnog“, „nacionalnog jezika“ za čitavu Bosnu i Hercegovinu (Jahić 1999: 103). U Bosni se „naziv bosanski jezik nerijetko otima onom svome užem značenju (značenju jezika Bošnjaka), pa se hvata svoga šireg (mogućeg) značenja; značenja jezika svih Bosanaca, više sa regionalnim nego nacionalnim obilježjem“ (Jahić 1999: 89). Ideje „bošnjačke bosanske konvergencije“ i „bošnjačke bks-neutralizacije“ mogu se dovesti u vezi sa bošnjaštvom u širem smislu, koje se (prema Jahić 1999: 98) zalaže za jedinstvenu Bosnu i Hercegovinu i cjelovit, jedinstven bosanski, odnosno bošnjački narod izdiferenciran po religijskoj pripadnosti. Tačnije: „Ideja bošnjaštva u širem smislu zastupa tezu da se u Bosni i Hercegovini govori i piše bosanskim, odnosno 'bošnjačkim' jezikom, koji je maternji jezik svih Bosanaca, odnosno Bošnjaka (dakle i bosanskih muslimana, i bosanskih pravoslavaca, i bosanskih katolika). Na taj način bosanski jezik dobija svoje nadnacionalno (tačnije nadreligijsko) obilježje, kao jezik 'bosanskog naroda', bez obzira na vjersku pripadnost“ (Jahić 1999: 98). Bošnjačka konvergentnost se potencira stavom da savremenom BS nije u interesu da se zatvara (Jahić 1999: 239) pa je u principu tolerantan jezik, otvoren prema srbizmima i kroatizmima, mada postoje puristički i separatistički otpori. Proklamacije poput one da će se bošnjački („bosanski“) jezik otvarati prema drugim jezicima ukoliko je sam od sebe otvoren, „a to bosanski jezik jeste“ (Jahić 1999: 239) demantuje aktuelna govorna i (posebno) standardološka praksa orijentisana na istiskivanje srpskih elemenata. Divergentna tvorbeno standardizacija jezika Bošnjaka bazira se na odbijanju, udaljavanju, dis-

tanciranju od srpskog i mnogo manje od hrvatskog jezika. To potvrđuje i konkretna građa.

U prefiksionalnoj tvorbi imenica, pridjeva, priloga i glagola bošnjačkog jezika (BS) pojavljuju se isti prefiksi, tvorbeni modeli i postupci kao i u hrvatskom (HR) i srpskom (SR), s tim što se primjenjuje jednostrana puristička orijentacija pa se u standardizaciji i njenoj realizaciji uglavnom daje prednost rješenju tipičnom za hrvatski. Tako se, recimo, u bošnjačkoj verziji DEJTONSKOG SPORAZUMA (Gralis-www) u izboru između prefiksa **sa-** (tipičnog za SR) i **su-** (tipičnog za HR) bira ovo drugo: ne *saradnja*, već *suradnja*, ne *saradivati*, nego *suradivati*, ne *saradnik*, nego *suradnik*. Ista je stvar sa prefiksima **pre-** i **po-**: ne *preduzeće*, nego *poduzeće*, ne *preduzeti*, već *poduzeti*, **neza-/neo-**: umjesto *nezavistan*, *nezavisno*, *nezavisnost* (tipično za SR) koristi se *neovisan*, *neovisno*, *neovisnost* (tipično za HR), **od-/ob-**: ne *odbrana* (SR), već *obrana* (HR). U sufiksionalnoj tvorbi imenica, pridjeva, priloga i glagola bošnjačkog jezika takođe postoji tendencija da se tipično srpska rješenja zamijene hrvatskim. To se posebno odnosi na sljedeće imenske sufikse (u parovima koji slijede prvi sufiks je tipično srpski, drugi tipično hrvatski): **-lac/-telj**: *čitalac* – *čitatelj*, *molilac* – *molitelj*, iako u govornoj praksi dominira sufiks **-lac** (Valjevac 2005: 86), **-nik/-telj**: *upravnik* – *upravitelj*, **-lk-al/-lic-a**: *učiteljka* – *učiteljica*, **-kinj-al/-ic-a**: *studentkinja* – *studentica*, **-ij/-um**: *simpozij* – *simpozijum*, *moratorij* – *moratorijum*, **-oric-al/-eric-a** (*deseterica* – *desetorica*), **-ic-al/-in-a**: *polovina* – *polovica*, **-b-a**: *preobrazba* – *preobrazovanje*, *promidžba* – *promicanje*, *reklama*. U javnoj upotrebi počinje da se *čitaoci*, *gledaoci*, *slušaoci* (tipično za SR) zamjenjuje zbirnim imenicama *čitateljstvo*, *gledateljstvo*, *slušateljstvo* (tipično za HR). Takođe se pojačava upotreba riječi *polovica* (tipično HR) umjesto *polovina* (tipično SR). Dolazi i do narušavanja balansa između pojedinih afiksa u prilog tipično hrvatskim oblicima: *uputstvo* (tipično SR) – *uputa* (tipično HR), *naputak* (tipično HR). Nešto slično zapaža se i u korelaciji sufiksa **-tak** i **-j-a**: *zadatak* (tipično SR) – *zadaca* (tipično HR), **-štaj** i **-šč-e**: *izvještaj* (tipično SR) – *izvješće* (tipično HR), **-ic-a** i **-ojic-a**: *ubica* (tipično SR) – *ubojica* (tipično HR), **-onik** i **-ik**: *vodonik* (tipično SR) – *vodik* (tipično HR), *kiseonik* (tipično SR) – *kisik* (tipično HR). U BS su, kao i u HR, normirane samo imenice na **-ist** (*lingvist*, *kapitalist*), iako u govornoj praksi ima dosta odstupanja od toga propisa, jer se često javlja i **-ist-a**, što je tipično za SR (*lingvistica*, *kapitalista*) – Valjevac 2005: 85. S druge strane, postoje slučajevi kada se podudara BS i SR, npr. u oba ova jezika pojavljuju se dubletni sufiksi **-t** i **-ta**: *diplomat(a)*, a u HR obično je **-t** (*diplomat*) (Valjevac 2005: 85). U javnoj upotrebi sve su prisutniji morfološki kroatizmi tipa javni *tužitelj* (SR *tužilac*) i *tužiteljica* (SR *tužiteljka*), *tužiteljsvo* (SR *tužilaštvo*), *nositelj* aktivnosti (SR *nosilac*), poštovani *gledatelji* (SR *gledaoci*) – Valjevac 2005: 86. Zapaža se takođe primjetno jačanje u zvaničnoj upotrebi sufiksa **-iranj-e** više tipičnog za HR, npr. *funkcioniranje* (SR *funkcionisanje*), iz čega slijedi zaključak: da se BS približava HR-om, iako su u nezvaničnoj govornoj praksi,

kao i u SR, običnije imenske forme na **-isanje** i **-ovanje** (Valjevac 2005: 86–87). Imenice sa sufiksom **-telj** dominiraju u hrvatskom jeziku (*čitatelj*), a u bošnjačkom se koristi sufiks **-lac** (*gledalac*), koji je tipičan za SR (Valjevac 2005: 85). U HR su imenice na **-ba** (*izvedba, provedba*) istisnule imenice na **-nje** (*izvođenje, provođenje*), u BS je češći i običniji drugi sufiks, a SR se pridržava starih tvobenihih modela (*nagodba, pogodba* ali *izvođenje, provođenje*) – Valjevac 2005: 85–86. Postoje i ovakvi slučajevi propisane norme u korist hrvatskog standarda: „a) ujednačenu promjenu imenica na **-ist(a)**: *antifašist*, gen. jed. *antifašista*, nom. mn. *antifašisti*; *avanturist* – *avanturista*, *ateist* – *ateista*, *automobilist*, *carist*, *biciklist* i sl. S tim u vezi je i: *autokrat*, *fantast* i sl., ali: *dijalekat/dijalekt* (vjerujemo da i kodifikatori misle da je ovakav genitiv sg. stran većini Bošnjaka); b) ujednačen sufiks **-ij**: *atrij*, *auditorij*, *akvarij*, *delirij*; c) ujednačeni brojevi i brojne imenice na **-ero**: *četvero*, *desetero*, *deseterica* i sl.; d) prihvaćeno *b* u grecizmima: *Babilon*, *barbarin*, *Bizant* i sl.; e) oblici tipa *Slaven*, *palača*, *jučer* i sl.“ (Okuka 2006: 411). Uglavnom, u tvorbi riječi BS zapaža se „vidna prohrvatska orijentacija“, pored prenaplašenog prisustva orijentalizama i ruralizacije (Valjevac 2005: 96), a po principu „uvrstiti niz riječi iz izraza Bošnjaka, prvenstveno one sa glasom **h**, orijentalizme, a tamo gdje su dvostrukosti i višestrukosti preporučiti izraz koji je i u hrvatskom standardu“ (Čedić 2005: 166). Takvim se purizmom („čišćenjem riječi koje tobože nisu bosanske“ [drugim riječima: koje su srpske]) narušava sam sistem jezika zbog čega bošnjački jezik sve više liči na hrvatski: „U to se lahko uvjeriti pošto ima Bošnjaka koji govore i pišu kao da su iz Hrvatske, a u stvari su iz istočne Bosne. Takvi se poznaju po tome što u rječniku imaju samo *uvjet*, *sudionik*, *poduzeće*, *općina*, *plaća* i sl. To je u stvari udaljavanje od bosanskog standarda, slično onome što su učinili i bosanski Hrvati“ (Čedić 2005: 166).

Da je bošnjačka tvorbeni norma, s jedne strane, puristička, divergentna (kontrasrpska) i, s druge, nepuristička, konvergentna (prohrvatska) pokazuje takode knjiga Senahida Halilovića GNIJEZDO LIJEPIH RIJEČI: PRAVILNO – NEPRAVILNO U BOSANSKOM JEZIKU (Halilović 1996). Autor daje parove u kojima se prva riječ tretira kao „pravilno“, a druga kao „nepravilno“, iako je većina ovih posljednjih (ili su gotovo sve) obične u svakodnevnoj upotrebi Bošnjaka. Evo u odnosu na kakve riječi (tipične za SR) autor pravi restrikciju i proglašava ih nepravilnim (označene zvjezdicom): *august/kolovoz* – *avgust** (Halilović 1996: 10), *aluminij* – *aliminijum** (Halilović 1996: 10), *kriterij* – *kriterijum** (Halilović 1996: 28), *biciklist* – *biciklista** (Halilović 1996: 12), *četvero* – *čtvoro** (Halilović 1996: 14), *petero* – *petoro** (Halilović 1996: 98), *peterica* – *petorica** (Halilović 1996: 42), *historijal/povijest* – *istorija** (Halilović 1996: 19), *istovjetan* – *istovetan**, *opći* – *opšti**, *općina* – *opština** (Halilović 1996: 96), *izopćiti* – *izopštiti** (Halilović 1996: 22), *uopće* – *uopšte** (Halilović 1996: 116), *janje* – *jagnje** (Halilović 1996: 24), *jučer* – *juče** (Halilović 1996: 24), *prekjučer* – *prekjuče** (Halilović 1996: 101), *večer* – *veče** (Halilović 1996: 117), *uvečer* – *uweče** (Halilović 1996: 116),

*također – takođe** (Halilović 1996: 113), *teka – sveska** ‘uvezani listovi za pisanje’ (Halilović 1996: 113), *odgajač, odgajatelj – vaspitač*, odgoj – vaspitanje** (Halilović 1996: 38), *otok – ostrvo**, *palača – palata** (Halilović 1996: 40), *pijun – pion**, *plaća – plata** (Halilović 1996: 42), *grah – pasulj** (Halilović 1996: 76), *janjetina – jagnjetina** (Halilović 1996: 82), *ljetni – ljetnji** (Halilović 1996: 87), *madež (ben) – mladež** (Halilović 1996: 88), *osigurati – obezbijediti** (Halilović 1996: 96), *prijevoz – prevoz** (Halilović 1996: 102), *ptičiji – ptičji**, *skuvati – skuhati**, *Slaven – Sloven** (Halilović 1996: 109), *sretan – srećan** (Halilović 1996: 110), *uho – uvo** (Halilović 1996: 115), *promaha – promaja** (Halilović 1996: 103), *suhoća – suvoća**, *suhoparan – suvoparan** (Halilović 1996: 111), *Švicarska – Švajcarska** (Halilović 1996: 112), *uvjerljivo – ubjedljivo** (Halilović 1996: 116), *uvjet – uslov** (Halilović 1996: 116), *zarež – zapeta** (Halilović 1996: 119), *zjenica – zenica** (Halilović 1996: 120), *zvijerka – zvjerka** (Halilović 1996: 120) itd. Mnogo su rjeđi slučajevi kada se nepravilnim proglašava riječ koja je tipično hrvatska, pri čemu se pretežno radi o fonološkoj diferencijaciji u tuđicama i stranim riječima: *Evropa – Europa**, *evropski – europski** (Halilović 1996: 16, 75), *hirurg – kirurg** (Halilović 1996: 19), *hronika – kronika** (Halilović 1996: 20), *hemija – kemija** (Halilović 1996: 78), *hromozom – kromozom**, *melanholija – melankolija** (Halilović 1996: 32), *okean – ocean** (Halilović 1996: 38), *sport – šport** (Halilović 1996: 110); *planeta – planet** (Halilović 1996: 44). Slično je sa parom *Španija – Španjolska** (Halilović 1996: 112). Tu su i štokavske riječi tipa *neko – netko** (Halilović 1996: 92), *svako – svatko** (Halilović 1996: 111), *so – sol** (Halilović 1996: 109), *sto – stol** (Halilović 1996: 110), *vo – vol** (Halilović 1996: 118), *tačan – točan** (Halilović 1996: 113) itd. Ponekad se nepravilnim označava ono što je tipično i za hrvatski i za srpski jezik: *lahko – lako** (Halilović 1996: 86), *proha – proja** (Halilović 1996: 103), *sumahnut – sumanut** (Halilović 1996: 111), *spuž – puž** (Halilović 1996: 104), *truhlež – trulež**, *trunuti – truhnuti** (Halilović 1996: 114). U upotrebi pridjevskih sufiksa pojavljuje se niz dubleta, s tim što postoji nastojanje i tendencija da se preporuči i zadrži samo ono što je tipično za hrvatski jezik. Takvi su, recimo, parovi **-k/-n-**: *jezički – jezični*, **-sičk-/tičk-**: *sintaksički – sintaktički*, **-n-il/-nj-i**: *ljetni – ljetnji*, **-sk-/n-**: *dijalekatski – dijalektalni*, **-sk-/olsk-/l-**: *španski – španjolski*, **-sk-/on-**: *korelacioni/korelacijski*. Standard bošnjačkog jezika preferira pojedine priloge tipične za hrvatski jezik: ne *uopšte* (tipično za srpski jezik), već *uopće*, ne *uprkos* (tipično za srpski jezik) već *unatoč* i sl. Riječi karakteristične za hrvatski novogovor, posebno onaj radikalni, ne nailaze na širu podršku (*glede*). U upotrebi glagolskih sufiksa bošnjački se takođe približava hrvatskom jeziku, a udaljava od srpskog. Imamo u vidu sufiksane parove **-isa-ti/-ira-ti**: *anatemisati – anatemizirati*, **-ova-ti/-ira-ti**: *organizovati – organizirati*, u kojima je prvi tipično srpski, a drugi tipično hrvatski. Takvi glagoli daju tri mogućnosti upotrebe: 1. samo **-ira-ti** (*blokirati*), 2. samo **-isa-ti** (*ciganisati*), 3. samo **-ova-ti / -eva-ti** (*oblikovati, carevati*). Dosta široku grupu čine glagoli bez derivacione blokade pa se stoga mogu

koristiti oba sufiksa, npr. *regulisati* – *regulirati*, *modelovati* – *modelirati*, *manipulisati* – *manipulirati*, *normalizovati* – *normalizirati*. Brojni su primjeri kada glagoli na **-ira-ti** u sva tri jezika nemaju kao ekvivalent glagole sa sufiksom **-isa** ili **-ova/-eva-**: *aplaudirati*, *komunicirati*, *sabotirati*. Često glagoli bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika na **-isa-ti** nemaju kao ekvivalent glagole sa sufiksom **-ira-**: *kalajisati*, *majmunisati*, *vragolisati*.

Bošnjački SupraTP i SuperTP dolaze samo kao teoretska mogućnost. Što se tiče ExtraTP, u veoma kratkom periodu standardizacije nije se potpuno iskristalisala divergencija u odnosu na dominantni problem (prodiranje engleskih tvorenica), ali se jasno profilirala konvergencija u odnosu na orijentalne jezike.

8. Iako s r p s k a jezička politika nije puristička orijentisana (pa se može pretpostaviti da će ovo područje dati vrlo malo materijala za analizu TP), i srpski jezik može da se posmatra u sistemu IntraTP, InterTP, SupraTP, SuperTP i ExtraTP.

Srpski IntraTP ispoljava se, kao i hrvatski, u otporu prema tvorbenim modelima i postupcima iz dijalekata, što je razumljivo, jer se radi o odnosu standard – supstandard. Takav purizam dolazi na nivou nacionalnog jezika čiji osnovni, uzorni dio – standardni jezik odbacuje sve ono što se ne uklapa u njegove normativne modele.

Srpski InterTP ni izdaleka nije tako izražen kao hrvatski interkorelacioni, ali ipak postoje tendencije i pojave koje daju osnova da se i o njemu govori. Recimo Pavle Nikolić spada u onu orijentaciju srpskih lingvista koju bismo nazvali srpskim InterTP, tačnije purizmom usmjerenim protiv „kroatizama“ u srpskom jeziku. Ovaj autor smatra da su glavni izvor zagađivanja srpskog jezika novokomponovane, rogovatne i komplikovane reči kojima se jezik ne obogaćuje, već se istiskuju iz upotrebe jednostavne prikladne reči.

U sadašnje vreme nove kovanice u Hrvatskoj rastu kao gljive. Te hrvatske „beda-stoće“ ostavimo njima, nama su dovoljne naše gluposti (Nikolić 1999 [2012]: 45).

Nikolić navodi tri hrvatske tvorenice kojima, po njegovom mišljenju, nije mjesto u srpskom jeziku: *dužnosnik*, *ugodaj* i *poteškoća*. Za prvu kaže da ju je našao u članku koji je POLITIKA direktno, ili preko TANJUGA prenijela iz splitske štampe. Druga – *ugodaj* je za autora „predstavljala nerešiv problem, mada je često na nju nailazio u dnevnoj štampi“ (Nikolić 1999 [2012]: 45). Za treću – *poteškoću* autor kaže da je složenica sastavljena od sintagme *poprilična teškoća* tako što je od prve riječi uzet samo prvi slog i dodat imenici *teškoća*. Autora naročito nervira „neverovatna sloga Srba u isključivom korišćenju nekih izraza iz zagrebačke kuhinje, pri čemu se potpuno ignorišu srpske, mnogo jednostavnije i prikladnije reči“ dodajući da se u tom se utrkuju POLITIKA i TELEVIZIJA te da je „sloga u tome prosto neverovatna“ (Nikolić 1999 [2012]: 45). Pavle Nikolić ukazuje na izraze koje je čuo na televiziji i pročitao u štampi a koji su, po njegovom

mišljenju, strani srpskom jeziku: *zavređuju* – *zaslužuju* (prvu riječ autor naziva novokomponovanim zagrebačkom, a drugu srpskom), *ponukati* – *podstaći*, *izniman* – *izuzetan*, *iznimka* – *izuzetak*, *upriličiti* („ovaj izraz nisam uspeo da prevedem na srpski jezik“) – *usaglasiti*, *saobraziti*, *uobličiti* (možda znači organizovati), *nadomestiti* – *nadoknaditi*, *izvedba* – *izrada*, *izvođenje*, *predstava*, *nedvojbeno* – *nesumnjivo*, *doktorica* – *doktorica*, *sudovanje* – *suđenje*, *pomak* – *pomeranje*. Pri tome ističe: „Kako je 'hrvatski književni jezik' od *sudionika* tj. *dionika* isfabrikovao čoveka, mene ne interesuje, ali sam veoma zainteresovan da se srpski jezik najenergичnije zaštiti od 'bedastoća' sklepanih u zagrebačkoj jezičkoj fabrici“ (Nikolić 1999 [2012]: 67).

Što se tiče „srbizama“, stav Mila Medića je nedvosmislen:

U Hrvatskoj nema nikakvih „srbizama“. U Hrvatskoj su sve riječi srpske. Sve su one srbizmi. Jezik kojim se u Hrvatskoj govori sav je iz srpske vukovske jezičke baštine. U Hrvatskoj nema drugog jezika. Samo nekoliko stotina hrvatskih riječi, kojih nema u srpskom jeziku, čine 'kroatizme' među srpskim riječima, i to je sve što pripada hrvatskom jeziku. Sve ostalo pripada srpskoj vukovskoj jezičnoj baštini, koju su Hrvati preuzeli od Srba 1836. godine, kada su napustili svoj hrvatski kajkavski i čakavski jezik“ (Medić 2001: 113–114).

U srpskom SuperTP donimira profilaktički odnos prema ruskim tvorbenim modelima i nastojanja da se oni potisnu tamo gdje postoji bolja ili prikladnija domaća tvorenica. Poljski, češki i slovački jezik imaju u srpskom SuperTP simbolične pozicije.

U posljednje vrijeme jača srpski ExtraTP. Neki smatraju da srpskom jeziku danas ništa ne prijeti više od stranih riječi, da ga ništa ne ugrožava toliko koliko ovaj leksički sloj te se stoga „taj samoubilački hod srpskog jezika mora zaustaviti“ (Medić 2001: 8). Pri tome se ponekad povezuju dvije ravni: interkorelaciona i superkorelaciona.

U hrvatskoj nauci o jeziku došlo je do neshvatljivih protivrječnosti u odnosu prema stranim riječima. Na jednoj strani, hrvatski jezikoslovci i drugi jezični čistunci ljubomorno i revnosno trijebili su hrvatsku jezičku njivu od tuđica, a naročito od „srbizama“, najopasnijega korova u hrvatskom književnom polju. I dok su se oni sa besprimjernom strašću bavili progonom nekoliko stotina „srbizama“ i drugih stranih riječi, na drugoj strani, na velika vrata, u hrvatsku književnost počele su ulaziti gomile stranih riječi. Taj prodor stranih riječi počeo je još od kajkavca Mattoša i čakavca Kranjčevića, a sa Krležom, takođe kajkavcem, u hrvatsku književnost su navrle stotine hiljada, tj. tisuća, internacionalnih riječi i izraza. Krleža je novim tuđicama prosto zasuo sve oblasti književnosti – prozu, dramu, esej, pa i samu poeziju (Medić 2001: 111).

U srpskoj lingvistici pojavljuju se u posljednje vrijeme pokušaji dosta slični onima koji dolaze sa hrvatske strane: da se posuđenice i strane riječi što više potisnu iz upotrebe i da se stvori neki srpski novogovor kao pandan hrvatskom novogovoru. Tipičan primjer nude tekstovi Rada Dacića. On predlaže osam načela tvorbe riječi (jedan osnovni i sedam dodatnih). Osnovno načelo glasi: „Za

svaku reč stranog jezika u tekstu koji se prevodi naći srpsku reč“ i daje objašnjenje: „neprevodivost neke strane reči mora imati ubedljivo objašnjenje“ (Dacić 2004: 36). Ostala načela se ovako formulišu:

Načelo 1: Svaka reč mora biti sačinjena po pravilima tvorbe reči u srpskom jeziku.

Načelo 2: Svaka reč mora imati koren u srpskom jeziku i treba, po pravilu, birati reči čiji je koren dubok, tj. da je iz njega već izvedeno više različitih reči.

Načelo 3: Reč treba da prenosi značenje pojma a ne doslovno značenje strane reči.

Primer. Prevod engleske reči *software* ne treba da sadrži u sebi reč meko, jer značenje onoga što se pod softverom podrazumeva ne sadrži ništa što se smatra mekim.

Načelo 4: Ne nastojati da sva preobličja strane reči budu izvedena iz korena samo jedne srpske reči.

Ovde je uvedena reč *preobličja*, zamena za latinsku reč *varijanta*. Reči istog korena su: *oblik, oblikovati, obličje, uobličiti, preobličiti, preoblikovati*. Reč je takva da mirno može ući u poeziju, u svet koji reči najstrože bira. Primer: nek bude već pominjana reč *konstrukcija* (od latinskog *construere* – sagraditi). Glagol je *konstruisati*, pridevi su: *konstruktivan, konstrukcijski, konstruktorski*, nove imenice: *konstruktor, konstruktivnost*.

Već je zamenjena prva od ovih reči pravom srpskom rečju: *sazdanje* (uz gradnja, stvaranje – zavisno od sadržaja rečenice); *konstruktor* – graditelj, sazdatelj, tvorac; *konstruisati* – sagraditi, sazdati, stvoriti, napraviti; *konstruktivno* – sadržajno, delotvorno, gradilački; *konstruktivnost* – sazdačnost, delotvornost, gradilaštvo.

Načelo 5: Ne izbegavati prevođenje sa dve ili više reči; izbegavati glomazne složence.

Načelo 6 (načelo upotrebe): Uz svaki strani stručni naziv dati, pri njegovom uvođenju, naš naziv i dovoljno često ga upotrebljavati kao sinonim.

Načelo 7 (dopunsko načelo upotrebe): Ne zamenjivati one strane reči za koje ne postoji srpska reč koja bi pojam bolje približila shvatanju primaoca. Primeri: reč latinskog porekla *kvadrat* i reč grčkog porekla *romb* (Dacić 2004: 36–37).

U rječniku koji čini osnovi dio knjige (s. 39–148) Rade Dacić navodi tri vrste novina. Prvu grupu čine srpske kovanice kojima bi trebalo zameniti strane riječi, npr. *adhezija* – *prionjivost*, *alegorija* – *drugokaz*, *ambicija* – *častoljublje*, *pregalaštvo*, *apstrakcija* – *opojmljenje*, *apstrahovati* – *opojmiti*, *artikulacija* – *razgovećenje*, *izgovor*, *atentat* – *pokušaj ubistva*, *aukcija* – *bubnjarenje*, *auspuh* – *izduvka*, *deviza* – *krilatica*, *derivat* – *izvad*, *dijagnoza* – *bolpoznanje*, *direktor* – *upravnik*, *rukovodilac*, *donacija* – *milostinja*, *dobrotvorstvo*, *ekipa* – *udružje*, *elemen(a)t* – *osnovak*, *epizoda* – *uzgredaj*, *žargon* – *zbormuč*, *idiom* – *osobenost*, *inverzija* – *obrnuće*, *inspektor* – *uvidnik*, *nadzornik*, *intonacija* – *orenje*, *razleganje*, *iracionalnost* – *odumnost*, *jastuk* – *uzglavlje*, *podglavlje*, *podglavač*, *kalup* – *obličnik*, *kandidat* – *priprav*, *kvalitet* – *valjanost*, *kleptoman* – *krađostrasnik*, *kompakt disk* – *jedra ploča*, *kompjuter* – *računar*, *komentar* – *ubistvenje*, *komentator* – *bistritelj*, *reprint-izdanje* – *preslik izdanje*, *leksikograf* –

rečničar, *metabolizam* – *zametnost*, *montaža* – *uklapanje*, *operativac* – *obradnik*, *operator* – *obradnik*, *parafraza* – *preizričje*, *park* – *gaj*, *lug*, *patriotizam* – *otadžbinstvo*, *podijum* – *uzdignuće*, *prefiks* – *prereč*, *promocija* – *napređe*, *profesija* – *poslenje*, *psihijatar* – *dušegledac*, *psihologija* – *duhgoslovlje*, *refleks* – *odboj*, *tandem* – *sprega*, *tapetar* – *tkaninar*, *teorija* – *obumlje*, *etoretičar* – *obumitelj*, *tautologija* – *istokaz*, *termin* – *naziv*, *terminologija* – *nazivlje*, *tradicija* – *predanje*, *transkribovati* – *preazbučiti*, *transliteracija* – *prepismenjenje*, *tribina* – *raspravište*, *fajl* – *upis*, *filosofija* – *celomudrije*, *fond* – *gotovina*, *zaliha*, *font* – *pismenje*, *hendikep* – *otežica*, *hirurgija* – *obrađe*, *hirurg* – *obradnik*, *hirurški* (*operativno*) – *obradno*, *hospitalizovati* – *ubolničiti*, *cenzura* – *procena*. Drugu obrazuju riječi kojima s lijeve strane ne stoji strani ekvivalent, a s desne dolazi tumačenje: *beznjenica* (*beznjanica*) – stanje nesvesti ili veoma male svesti, *beškojno* (*zanimanje*) – za koje nije potrebna škola, *boljost* – stanje nečeg što je bolje nego što je bilo, *bravnopamno* – s pameću brava, *viđaj* – ono što se vidi ili zamišlja da se gleda, *višeputno* – duž više puteva; više puta, *godovati* – prijati, dopadati se, *goditi*, *dvoj* – dublet, *dvolik* (imenica) – što ima dva lika, *doruka* – dostava, *dotur* – doturanje; ono što je dotureno, *eviti* – voditi ljubav, *zakeban* – prevaren, *izumlje* – softver (kod računara), *ilijanje* – neodlučnost, kolebljivost, *nalo-njati se* – teško se opiti, *napređe* – promocija, *napredač* – promotor, *nemaci* – nemi ljudi, *nenade* – suprotno od nada, *ovajati* – često ponavljati *ovaj*, *odbojkati* – igrati odbojku, *pakati* – često izgovarati *pa*, *prevodič* – prevodilac, *preslik* – kopija, *rečničar* – sastavljač rečnika, *samokrit* – kajanje, *sret* – susret, *čorsokačiti* – ići (ulaziti) u bezizlaze, *uzgredak* – epozoda, *šahati* – igrati šaha. U treću skupinu spadaju strane riječi koje bi trebalo drugačije preuzimati: *evro* – evro.

9. C r n o g o r s k i TP ne može da se (za sada) analizira, pogotovo jednako (paralelno) sa srpskim, hrvatskim i bošnjačkim, zato što je ovaj jezik tek nedavno ozvaničen, nema nijedan gramatički priručnik (ako se ne računa prevod hrvatske gramatike, tačnije njenu formalnu i kozmetičku crnogorsku modifikaciju u obliku Čirgić/Pranjeković/Silić 2010), a pogotovo priručnik iz tvorbe riječi. Međutim, dosadašnja standardizacija i njena orijentacija ukazuju na to da će se u skorije vrijeme moći govoriti i o crnogorskom TP. Ukoliko se nastavi sa sadašnjom jezičkom politikom, može se očekivati da će on biti usmjeren, prije svega, protiv srpskog jezika.

Literatura

- Babić 2001: Babić, Stjepan *Hrvatska jezikoslovna prenja*. – Zagreb: Globus. – 323 s.
- Babić 2004: Babić, Stjepan. *Hrvanja hrvatskoga: Hrvatski u koštacu sa srpskim i u klinču sa engleskim*. – Zagreb: Školska knjiga. – 262 s.
- Bilić 1997: Bilić, V. – In: *Hrvatsko slovo*. – Zagreb. – 17. 9. – S. 17.

- Brozović 1998: Brozović, Dalibor. Aktualna kolebanja hrvatske jezične norme u slavenskome i europskome svijetlu. – In: *Jezik*. – Zagreb. – God. 45. – S. 161–176 s.
- Brozović 1999: Brozović, Dalibor. Odnos hrvatskoga i bosanskoga odnosno bošnjačkoga jezika. – In: *Jezik*. – Zagreb. – God. 47. – S. 13–16.
- Čedić 2005: Čedić, Ibrahim. Pisana riječ i jezičke norme u Bosni i Hercegovini. – In: *Standardna novoštokavština i bosanskohercegovačka jezička situacija. Radovi Instituta za jezik*. – Sarajevo. – Knj. XVII. – S. 112–173.
- Čirgić/Pranjeković/Silić 2010: Čirgić, Adnan; Pranjeković, Ivo; Silić, Josip. Gramatika crnogorskog jezika. – Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke. – 358 s.
- Dacić 2004: Dacić, Rade. *Nezavršena knjiga o rečima: odbrana srpskog jezika od stranih reči*. – Beograd: Prosveta. – 188 s.
- Dulčić 1997: Dulčić, Mihovil (priređivač). *Govorimo hrvatski: Jezični savjeti*. – Zagreb: Naprijed – Hrvatski radio. – 512 s.
- Gralis-www: Gralis-Korpus. – In: http://www-gewi.kfunigraz.ac.at/gralis/korpusarium/gralis_korpus.html. – Stanje 25. 5. 2012.
- Halilović 1996: Halilović, Senahid. *Gnijezdo lijepih riječi: pravilno – nepravilno u bosanskome jeziku*. – Sarajevo: Baština etc. – 121 s.
- Hrvatska gramatika 1995: Zečević, Vesna; Peti, Mirko; Pavešić, Slavko; Malić, Dragica; Lončanić, Mijo; Barić, Eugenija; Znika, Marija. *Hrvatska gramatika*. – Zagreb: Školska knjiga. – 684 s.
- Jahić 1999: Jahić, Dževad. *Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora*. – Sarajevo: Ljiljan. – 267 s.
- Jahić/Halilović/Palić 2000: Jahić, Dževad; Halilović, Senahid; Palić, Ismail. *Gramatika bosanskoga jezika*. – Zenica: Dom štampe. – 476 s.
- Kroatizacija-www: Kroatizacija bosanskog jezika. – In: <http://www.index.hr/forum/7/drustvo/tema/749/kroatizacija-ibosanskog-jezika.aspx?p=1> – Stanje 4. 5. 2006.
- Medić 2001: Medić, Mile. *Naježda stranih reči na srpski jezik*. – Beograd: Nolit. – 154 s.
- Nikolić 2012 [1999]: Nikolić, Pavle. *Kako je prošao srpski jezik u zajednici sa hrvatskim jezikom*. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 243–246.
- Okuka 2006: Okuka, Miloš. *Sukobi i razgraničavanja*. – In: Okuka, Miloš. *Srpski na kriznom putu*. – Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. – S. 373–417.

- Riđanović 2003²: Riđanović, Midhat. *Totalni promašaj: Prikaz Gramatike bosanskog jezika Dž. Jahića, S. Halilovića, I. Palića*. – Sarajevo: Šahinpašić. – 179 s.
- Škarić 1994: Škarić, Ivo. Hrvatski jezik danas. – In: *Jezik*. – Zagreb. – God. 41. – S. 97–103.
- Tošović 2004a: Tošović, Branko. Globalna diferencijacija jezika. In: *Riječki filološki dani*. – Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci. – S. 533–546.
- Tošović 2004b: Tošović, Branko. Tipovi globalne diferencijacije jezika. – In: *Aktualizacija jezikovrstne teorije na Slovenskem: Členitev jezikovne resničnosti*. – Ljubljana: Filozofska fakulteta Ljubljana. – S. 59–72.
- Tošović 2008: Tošović, Branko. Die kroatische Sprachpolitik (mit einem Vergleich zu Serbien und Bosnien). – In: Petra Braselmann; Ingeborg Ohnheiser (Hg.). *Frankreich als Vorbild? Sprachpolitik und Sprachgesetzgebung in europäischen Ländern*. – Innsbruck: Universität Innsbruck – University Press. – S. 99–116.
- Tošović 2009: Tošović, Branko. Konvergentne i divergentne standardološke interakcije (BKS-korelacional). – In: Badurina, Lada; Pranjković, Ivo; Silić, Josip. *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti: Prilozi za proučavanje standardnih jezika utemeljenih na štokavštini*. – Zagreb: Disput. – S. 29–56.
- Vajzović 2009: Vajzović, Hanka. Jezik i politika: kroatizacija jezika na prostoru Bosne i Hercegovine – agresija ili ustavno pravo? – In: *Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Bošnjački pogledi na odnose između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika. Die bosniakische Sichtweise der Unterschiede zwischen dem Bosnischen, Kroatischen und Serbischen*. – Graz – Sarajevo: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität – Institut za jezik. – S. 143–155.
- Valjevac 2005: Valjevac, Naila. Standardna novoštokavština i jezička situacija u Bosni i Hercegovini. – In: *Standardna novoštokavština i bosanskohercegovačka jezička situacija. Radovi Instituta za jezik*. – Sarajevo. Knj. XVII. – S. 4–111.

Бранко Тошовић

Словообразовательный пуризм

В первой части работы рассматриваются теоретические аспекты словообразовательного пуризма (СП), дается его толкование и типология. Во второй части в центре внимания находится хорватский, сербский, бошняцкий

и черногорский СП. Автор выделяет пять типов СП: интракорреляционный (по отношению к нелитературным разновидностям национального языка), интеркорреляционный (между штокавскими языками), супракорреляционный (между шкокавскими и нешкокавскими южнославянскими языками), суперкорреляционный (между штокавскими и восточно- и западнославянскими языками) и экспракорреляционный (между штокавскими и неславянскими языками).

Tošović 2012d: Tošović, Branko. TVORBENI PURIZAM. – In: Dragićević, Rajna; Ćorić, Božo (ur.). *Tvorba reči i njeni resursi u slovenskim jezicima*: Četrnaesta međunarodna naučna konferencija Komisije za tvorbu reči pri Međunarodnom komitetu slavista. – Beograd: Filološki fakultet. – S. 353–365.

